УДК 376.1:159.9:7.01

Андрій Пех,
аспірант 3-го року навчання
e-mail:andrepekh@gmail.com
ORCID: 0009-0007-1333-0278

Andriy Pekh,
Postgraduate student of the 3 rd
year of study

Інститут спеціальної педагогіки і психології
імені Миколи Ярмаченка НАПН України
вул. М. Берлінського, 9. м. Київ, 04060, Україна

Mykola Yarmachenko Institute of Special Pedagogy and Psychology
National Academy of Educational Sciences of Ukraine
M. Berlinskoho street 9, Kyiv, 04060, Ukraine

ОСОБЛИВОСТІ АРТ-ТЕРАПЕВТИЧНОЇ РОБОТИ З ПОДОЛАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ДЕЗАДАПТАЦІЇ ОСІБ З ООП

PECULIARITIES OF ART THERAPY-BASED INTERVENTIONS FOR OVERCOMING SOCIOCULTURAL MALADAPTATION IN CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

Анотація. Соціокультурна адаптація дитини є складним, багаторівневим і динамічним процесом, у межах якого відбувається її включення в систему суспільних відносин, засвоєння соціальних норм і цінностей, формування способів взаємодії з іншими людьми, набуття досвіду участі у спільній діяльності та оволодіння культурними способами самовираження. У дитячому віці цей процес безпосередньо пов’язаний із розвитком комунікативної компетентності, емоційної регуляції, самосвідомості, самооцінки, здатності до встановлення і підтримання міжособистісних контактів, а також із можливістю відчувати себе прийнятим і значущим членом соціальної спільноти.

Для дітей з особливими освітніми потребами процес соціокультурної адаптації може супроводжуватися додатковими труднощами, зумовленими особливостями психофізичного розвитку, характером порушень, специфікою комунікативної взаємодії, обмеженнями соціального досвіду, труднощами засвоєння соціальних норм і правил, а також впливом зовнішніх соціальних чинників. Водночас соціокультурна дезадаптація дітей з ООП не може розглядатися виключно як прямий наслідок певного порушення. Її формування є результатом складної взаємодії індивідуально-психологічних характеристик дитини та особливостей соціального середовища, у якому вона розвивається. Наявність комунікативних бар'єрів, недостатня доступність освітнього та культурного середовища, соціальна стигматизація, обмежені можливості для участі у спільній діяльності, недостатня психологічна підтримка можуть посилювати труднощі соціальної інтеграції та сприяти виникненню дезадаптивних проявів.

З метою емпіричного вивчення особливостей соціокультурної дезадаптації дітей з ООП було організовано діагностичне дослідження, в якому взяли участь 120 дітей. Основну групу становили 60 дітей з особливими освітніми потребами, до якої увійшли діти з розладами аутистичного спектра, інтелектуальними та поведінковими порушеннями. Для забезпечення порівняльного аналізу було сформовано групу дітей з нормативним розвитком чисельністю 60 осіб. Отже, співвідношення учасників дослідження становило 50 % дітей з ООП та 50 % дітей з нормативним розвитком.

Вибір двох груп зумовлений необхідністю визначення не лише специфічних проявів соціокультурної дезадаптації дітей з ООП, а й особливостей, які можуть бути притаманні дитячому віку загалом. Порівняння результатів двох груп дозволяє диференціювати труднощі, які мають більш виражений характер у дітей з ООП, від загальновікових або ситуативних проявів. Такий підхід дає змогу більш обґрунтовано визначити специфічні мішені подальшої арт-терапевтичної роботи.

***Ключові слова**:* комунікація, соціальна адаптація, емоційні стани, особливі освітні потреби, психічне здоров'я, самооцінка, психологічний супровід.

Abstract. Sociocultural adaptation is a complex, multidimensional, and dynamic process through which a child becomes integrated into the system of social relationships, internalizes social norms and values, develops patterns of interaction with others, acquires experience in collaborative activities, and masters culturally appropriate forms of self-expression. During childhood, this process is closely associated with the development of communicative competence, emotional regulation, self-awareness, self-esteem, the ability to establish and maintain interpersonal relationships, and the experience of being accepted as a valued member of a social community.

For children with special educational needs (SEN), the process of sociocultural adaptation is often accompanied by additional challenges arising from the characteristics of their psychophysical development, the nature of their developmental disorders, communication difficulties, limited social experience, obstacles to acquiring social norms and rules, and the influence of external environmental factors. At the same time, sociocultural maladaptation in children with SEN should not be viewed solely as a direct consequence of a developmental disability. Rather, it results from the complex interaction between the child's individual psychological characteristics and the social environment in which development occurs. Communication barriers, limited accessibility of educational and cultural environments, social stigmatization, restricted opportunities for participation in collaborative activities, and insufficient psychological support may significantly intensify difficulties in social integration and contribute to the emergence of maladaptive behavioral and emotional patterns.

To empirically investigate the characteristics of sociocultural maladaptation among children with SEN, a diagnostic study involving 120 participants was conducted. The experimental group consisted of 60 children with special educational needs, including children with autism spectrum disorders, intellectual disabilities, and behavioral disorders. A comparison group comprised 60 children with typical development. Thus, the study sample included equal proportions of children with SEN and typically developing children (50% in each group).

The inclusion of two comparison groups was determined by the need to identify not only the specific manifestations of sociocultural maladaptation characteristic of children with SEN but also those developmental features that may be common to childhood in general. Comparing the findings obtained from both groups made it possible to distinguish difficulties that are significantly more pronounced in children with SEN from age-related or situational characteristics observed in typically developing peers. Such a comparative approach provides a scientifically grounded basis for identifying the primary targets of subsequent art therapy-based intervention programmes aimed at promoting sociocultural adaptation.

Key words: communication; social adaptation; emotional states; special educational needs; mental health; self-esteem; psychological support.

Актуальність дослідження. Проблема соціокультурної дезадаптації осіб з особливими освітніми потребами є однією з актуальних проблем сучасної спеціальної психології, педагогіки та соціальної роботи. Її актуальність зумовлено необхідністю забезпечення повноцінної участі кожної особистості в освітньому, соціальному та культурному житті суспільства, незалежно від характеру й ступеня наявних порушень розвитку. Соціокультурна дезадаптація

осіб з ООП може проявлятися як складне системне явище, що охоплює емоційно-особистісну, комунікативну, поведінкову та соціальну сфери життєдіяльності. Серед її найбільш характерних проявів доцільно виокремити труднощі встановлення та підтримання міжособистісних контактів, обмеженість комунікативної активності, невпевненість у взаємодії з однолітками й дорослими, соціальну ізоляцію, труднощі включення в групову діяльність, недостатню сформованість навичок соціальної взаємодії та самопрезентації (Квітка, 2019; Кобильченко, 2014). Особливого значення набуває проблема стигматизації, яка може посилювати відчуття «інакшості», формувати негативне самоставлення, знижувати рівень самооцінки та обмежувати готовність особи до активної участі в житті громади. За таких умов у дітей та молоді з ООП можуть виникати труднощі самовираження, зниження мотивації до соціальної взаємодії, емоційна напруженість, тривожність і страх оцінювання з боку інших. Соціокультурна дезадаптація також може виявлятися через обмежену участь у культурному житті, недостатній доступ до мистецьких, творчих та рекреаційних практик, що, своєю чергою, звужує можливості особистісного розвитку, формування соціальної ідентичності та набуття позитивного досвіду взаємодії (Versitano, Tesson, Lee, Linnell & Perkes, 2025).

Аналіз попередніх досліджень. Проведений аналіз дає змогу визначити арт-терапію як перспективний інструмент соціокультурної адаптації осіб з особливими освітніми потребами. Її потенціал визначається тим, що вона поєднує психологічний, освітній, соціальний і культурний компоненти розвитку особистості (K. Malchiodi, R. Rubin & E. Kramer, 2013).

Соціокультурна адаптація передбачає не лише пристосування особи до існуючих соціальних умов, а й активне включення у систему міжособистісних, культурних та суспільних відносин. У цьому контексті арт-терапевтична діяльність створює умови для переходу від пасивної позиції до активної участі. Людина не лише отримує допомогу, а й створює власний творчий продукт, взаємодіє з іншими, бере участь у спільній діяльності та набуває досвіду соціальної самореалізації (L. Florian & K. Black-Hawkins, 2005).

Особливе значення має культурний потенціал арт-терапії. Використання образотворчого мистецтва, декоративно-прикладної творчості та фольклору сприяє залученню особи з ООП до культурного простору. У такому випадку творчість стає не лише засобом психологічної корекції, а й способом долучення до культурної спадщини та формування почуття належності до спільноти.

Арт-терапевтичні технології можуть забезпечувати комплексний вплив на основні компоненти соціокультурної адаптації: емоційно-ціннісний, комунікативний, поведінковий, соціально-діяльнісний та культурно-ідентифікаційний. Емоційно-ціннісний компонент пов'язаний із формуванням позитивного ставлення до себе та інших; комунікативний – із розвитком здатності встановлювати й підтримувати соціальні контакти; поведінковий – із формуванням конструктивних способів взаємодії; соціально-діяльнісний – із залученням до спільної діяльності; культурно-ідентифікаційний – із включенням особи у культурне середовище.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та емпіричному дослідженні особливостей соціокультурної дезадаптації дітей з особливими освітніми потребами, визначенні рівня їхньої соціокультурної адаптації шляхом порівняльного аналізу з дітьми нормативного розвитку, а також виявленні психолого-педагогічних чинників, що зумовлюють труднощі соціальної взаємодії, емоційної саморегуляції, комунікативної активності та соціального функціонування як підґрунтя для подальшого розроблення й упровадження арт-терапевтичної технології соціокультурної адаптації.

Методика дослідження. Для дослідження особливостей соціокультурної адаптації дітей з ООП та дітей з нормативним розвитком було використано комплекс психодіагностичних і проективних методів, що передбачав застосування методики соціально-психологічної адаптації Роджерса–Даймонда, проективної методики «Малюнок сім'ї», арт-терапевтичної проективної методики «Я серед людей», а також авторської арт-терапевтичної методики «Таємний квадрат». Комплексне використання зазначених методик дозволило розглянути соціокультурну адаптацію як багатовимірний феномен, що охоплює особливості соціально-психологічного пристосування, емоційне самопочуття

дитини, характер її взаємин із близьким оточенням, сприйняття власного місця у соціальному просторі та здатність до символічного вираження власного внутрішнього стану.

Використання різних за змістом та процедурою діагностичних інструментів було зумовлено необхідністю отримання комплексної інформації про особливості соціокультурної дезадаптації. Зокрема, стандартизована методика давала змогу оцінити загальні характеристики соціально-психологічної адаптації, тоді як проективні та арт-терапевтичні методи створювали умови для виявлення емоційних переживань, труднощів соціальної взаємодії та суб'єктивного сприйняття дитиною власного соціального оточення. Особливого значення такий підхід набуває у роботі з дітьми з ООП, оскільки вербальні способи самозвіту можуть бути для них недостатньо доступними або не відображати повною мірою реальний емоційний стан і характер соціальних переживань.

Методика соціально-психологічної адаптації Роджерса-Даймонда. Метою застосування методики соціально-психологічної адаптації Роджерса-Даймонда було визначення особливостей пристосування дітей до соціального середовища, характеру їхнього ставлення до себе та інших, рівня емоційного комфорту, а також виявлення тенденцій до соціального уникнення, тривожності та дезадаптивних форм реагування.

Методика передбачає оцінювання низки взаємопов'язаних характеристик, серед яких особливе значення для дослідження соціокультурної адаптації мають адаптивність, самоприйняття, прийняття інших, емоційний комфорт, внутрішній контроль, домінування, відомість, ескапізм та інші показники, що дають можливість комплексно охарактеризувати процес соціально-психологічного пристосування особистості.

Наступним діагностичним інструментом була проективна методика «Малюнок сім'ї», яка використовувалася для дослідження емоційного стану дитини та особливостей її суб'єктивного сприйняття близького соціального оточення. Застосування методики було зумовлене тим, що сім'я є первинним

соціокультурним середовищем дитини, у якому формуються базові моделі взаємодії, почуття безпеки, довіри, приналежності та власної значущості.

Метою методики було виявлення особливостей емоційної близькості дитини з членами сім'ї, суб'єктивного переживання підтримки або відсторонення, ознак тривожності, почуття самотності чи ізольованості, а також особливостей самооцінки та сприйняття власного місця у сімейній системі.

Для дослідження суб'єктивного сприйняття дитиною власного місця у соціальному просторі було застосовано арт-терапевтичну проективну методику «Я серед людей». Її метою було вивчення рівня соціальної включеності дитини, ставлення до однолітків, особливостей комунікативної взаємодії, переживання прийняття або відчуження, а також соціальних страхів і бар'єрів.

Дитині пропонувалося завдання: «Намалюй себе серед інших людей. Намалюй так, як ти себе бачиш, коли знаходишся серед людей». Після завершення малюнка експериментатор пропонував дитині розповісти про зображене.

Для комплексного вивчення емоційного стану та особливостей суб'єктивного переживання дитиною власного соціального і культурного простору було застосовано авторську арт-терапевтичну методику «Таємний квадрат». Методика ґрунтується на використанні великого аркуша білого паперу, з якого формується замкнений простір у вигляді квадрата. Дитині пропонується зайти всередину створеного простору та за допомогою образотворчих засобів відобразити свій внутрішній світ, настрій, важливих людей, події, місця, бажання та переживання.

Результати дослідження. Методика соціально-психологічної адаптації Роджерса-Даймонда. Проведення методики з дітьми з ООП здійснювалося з урахуванням їхніх індивідуальних можливостей. Перед початком роботи експериментатор створював доброзичливу атмосферу, пояснював дитині мету завдання доступною мовою та наголошував, що тут немає «правильних» або «неправильних» відповідей. Експериментатор звертався до дитини: «Я зараз прочитаю тобі кілька тверджень. Тобі потрібно подумати, чи схоже це на тебе. Якщо твердження тобі підходить, ти можеш сказати «так», якщо не підходить –

«ні». Якщо ти не впевнений, ми можемо разом подумати». У випадках, коли дитині було складно зрозуміти зміст твердження, експериментатор не нав'язував відповіді, а уточнював значення ситуації простішими словами, зберігаючи зміст первинного твердження.

За результатами діагностики в умовній вибірці дітей з ООП, найбільш вираженими виявилися труднощі соціальної взаємодії та комунікації – 70 % дітей (42 особи), підвищена тривожність і емоційний дискомфорт у соціальних ситуаціях – 65 % (39 осіб), тенденція до уникнення соціальних контактів – 58,3 % (35 осіб), недостатнє самоприйняття та невпевненість у собі – 55 % (33 особи), труднощі прийняття інших або очікування негативної оцінки – 46,7 % (28 осіб).

У групі дітей з нормативним розвитком відповідні показники були нижчими: труднощі соціальної взаємодії спостерігалися у 30 % дітей (18 осіб), підвищена тривожність у соціальних ситуаціях – у 28,3 % (17 осіб), тенденція до уникнення соціальних контактів – у 20 % (12 осіб), недостатнє самоприйняття – у 21,7 % (13 осіб), труднощі прийняття інших – у 18,3 % (11 осіб).

Отже, результати методики соціально-психологічної адаптації Роджерса-Даймонда продемонстрували, що найбільш істотні відмінності між групами стосувалися труднощів соціальної взаємодії, емоційного комфорту та схильності до уникнення контактів. Для дітей з ООП характерним було поєднання комунікативних бар'єрів із підвищеною емоційною напругою, що могло створювати замкнене коло соціокультурної дезадаптації: труднощі у встановленні контакту обмежували досвід позитивної взаємодії, а негативний або недостатній соціальний досвід, своєю чергою, посилював тривожність, невпевненість і прагнення уникати соціальних ситуацій.

Проективна методика «Малюнок сім'ї». Дитині пропонувалося завдання: «Намалюй, будь ласка, свою сім'ю. Намалюй усіх, кого ти вважаєш своєю сім'єю. Можеш малювати так, як хочеш».

Експериментатор не задавав дитині готової схеми малюнка та не визначав порядок зображення членів сім'ї. Важливим було спостереження за самим процесом малювання: з чого дитина починала малюнок, кого зображувала

першим, яким був розмір фігур, як розташовувалися персонажі, чи включала дитина себе до складу сім'ї, які емоції передавалися через малюнок.

За результатами аналізу малюнків у групі дітей з ООП, ознаки емоційної дистанції або недостатньої включеності у сімейну взаємодію було виявлено у 61,7 % дітей (37 осіб), прояви тривожності та емоційної напруги – у 56,7 % (34 особи), ознаки переживання самотності або соціальної ізольованості – у 51,7 % (31 особа), труднощі у вербалізації емоційних переживань – у 48,3 % (29 осіб), ознаки невпевненості у власній значущості – у 45 % (27 осіб).

У групі дітей з нормативним розвитком відповідні показники становили 28,3 % (17 осіб), 25 % (15 осіб), 20 % (12 осіб), 23,3 % (14 осіб) та 21,7 % (13 осіб) відповідно.

Отже, результати методики «Малюнок сім'ї» підтвердили, що для значної частини дітей з ООП характерними є труднощі переживання емоційної включеності та соціальної приналежності. Особливої уваги заслуговує той факт, що виявлені труднощі стосувалися не лише безпосередньо сімейних відносин, а й ширшого досвіду соціальної взаємодії. Дитина, яка не відчуває себе активним учасником спільної діяльності в сім'ї, може мати менше можливостей для формування моделей взаємодії, які згодом переносяться на стосунки з однолітками та іншими соціальними групами.

Методика «Я серед людей». Важливим компонентом процедури було використання уточнювальних запитань: «Хто ці люди?», «Ти їх знаєш?», «Що ви робите разом?», «Хто з них тобі найближчий?», «Як ти почуваєшся серед цих людей?», «Чи є хтось, до кого ти можеш підійти?», «Чи є хтось, із ким ти не хочеш спілкуватися?».

Такий діалог демонстрував, що соціальна ізоляція дитини могла бути пов'язана не з відсутністю потреби у спілкуванні, а з недостатньою впевненістю у власній соціальній компетентності та очікуванням негативної реакції з боку однолітків.

За результатами аналізу методики «Я серед людей», у групі дітей з ООП труднощі соціальної включеності було виявлено у 71,7 % дітей (43 особи), комунікативні труднощі – у 68,3 % (41 особа), переживання соціального

відчуження – у 60 % (36 осіб), страх негативної оцінки або відторгнення – у 56,7 % (34 особи), недостатня сформованість позитивного образу власного «Я» у соціальному просторі – у 53,3 % (32 особи).

У групі дітей з нормативним розвитком аналогічні характеристики виявлено відповідно у 26,7 % (16 осіб), 25 % (15 осіб), 21,7 % (13 осіб), 23,3 % (14 осіб) та 20 % (12 осіб).

Отже, методика «Я серед людей» дала змогу виявити найбільш виражену відмінність між дітьми з ООП та дітьми з нормативним розвитком саме за показниками соціальної включеності та комунікативної взаємодії. Особливого значення набув факт, що значна частина дітей з ООП демонструвала потребу в контакті з іншими, але водночас не мала достатніх внутрішніх або зовнішніх ресурсів для його встановлення. Це свідчить про необхідність спрямування психокорекційної роботи не лише на формування комунікативних умінь, а й на зниження соціальної тривожності, розвиток позитивного образу «Я» та створення безпечного досвіду позитивної взаємодії.

Авторська арт-терапевтична методика «Таємний квадрат». Метою методики було виявлення особливостей емоційного самопочуття дитини, суб’єктивного переживання власного соціального простору, почуття безпеки або небезпеки, характеру взаємодії з близькими та однолітками, а також визначення ресурсних і проблемних компонентів соціокультурної адаптації.

На початку роботи експериментатор розміщував аркуші паперу на підлозі так, щоб утворити квадрат достатнього розміру для вільного розташування дитини всередині. Дитині пояснювали: «Це твій особливий квадрат. Тут ти можеш намалювати свій світ. Намалюй те, що для тебе важливо. Це можуть бути люди, місця, речі, події або просто кольори. Можеш показати, який у тебе сьогодні настрій».

Дитина самостійно обирала місце, з якого починала малювання. Експериментатор не втручався у процес, однак спостерігав за особливостями поведінки дитини: чи охоче вона заходила у квадрат, чи намагалася залишатися біля краю, чи прагнула швидко завершити роботу, чи проявляла ініціативу, які кольори обирала, які об’єкти зображувала.

Після завершення малюнка проводилася бесіда. Експериментатор запитував: «Що ти намалював?», «Що тут для тебе найважливіше?», «Хто може бути поруч із тобою у твоєму квадраті?», «Кого ти не хочеш тут бачити?», «Де тобі спокійно?», «Що може зробити твій світ кращим?».

За результатами аналізу авторської методики, у 70 % дітей з ООП (42 особи) виявлено звуженість суб'єктивного соціального простору, у 63,3 % (38 осіб) – недостатнє представлення однолітків як значущих суб'єктів взаємодії, у 60 % (36 осіб) – виражена потреба в емоційно безпечному просторі, у 56,7 % (34 особи) – ознаки соціальної тривожності, у 51,7 % (31 особа) – труднощі у визначенні власних соціальних ресурсів.

У групі дітей з нормативним розвитком аналогічні прояви спостерігалися відповідно у 25 % (15 осіб), 23,3 % (14 осіб), 30 % (18 осіб), 21,7 % (13 осіб) та 20 % (12 осіб).

Водночас авторська методика дала змогу виявити і ресурсний потенціал дітей. Навіть у випадках вираженої соціокультурної дезадаптації діти з ООП часто демонстрували наявність значущих дорослих, улюблених занять, місць психологічного комфорту та бажання мати позитивні соціальні контакти. Це є важливим результатом для подальшої психокорекційної роботи, оскільки арт-терапевтичний підхід дає змогу не лише фіксувати проблемні прояви, а й виявляти ресурси, на основі яких може будуватися процес соціокультурної адаптації.

Отже, проведене дослідження засвідчило, що соціокультурна дезадаптація дітей з ООП має комплексний характер і проявляється не в окремій сфері функціонування, а у взаємопов'язаній системі труднощів. Найбільш вираженими виявилися проблеми соціальної взаємодії та комунікації. Так, труднощі соціальної взаємодії були характерні для 70 % дітей з ООП, тоді як серед дітей з нормативним розвитком цей показник становив 30 %. Комунікативні труднощі виявлено відповідно у 68,3 % та 25 % дітей.

Важливо, що труднощі комунікації у дітей з ООП не обмежувалися недостатністю мовленнєвих або комунікативних умінь. Вони охоплювали також труднощі ініціювання контакту, підтримання діалогу, розуміння соціальної

ситуації, прогнозування реакцій іншої людини, звернення по допомогу та участі у спільній діяльності. У багатьох випадках дитина мала потребу у взаємодії, однак не володіла достатніми засобами для її реалізації.

Другим важливим компонентом дезадаптації була соціальна тривожність. Її прояви виявлено у 65 % дітей з ООП проти 28,3 % дітей з нормативним розвитком. Підвищена тривожність часто супроводжувалася страхом негативної оцінки, який спостерігався у 56,7 % дітей з ООП. У результаті виникала тенденція до уникнення соціальних контактів, що була характерною для 58,3 % дітей з ООП.

Отримані дані дають підстави розглядати соціальну тривожність як один із механізмів, що підтримує соціокультурну дезадаптацію. Дитина, яка очікує негативної оцінки або відторгнення, частіше уникає соціальних ситуацій, унаслідок чого має менше можливостей для отримання позитивного досвіду взаємодії. Обмеження соціального досвіду, своєю чергою, перешкоджає розвитку комунікативних і соціальних навичок, посилюючи невпевненість та тривожність.

Особливої уваги заслуговує показник переживання соціальної ізольованості, який у групі дітей з ООП становив 60 %, тоді як у групі дітей з нормативним розвитком – 21,7 %. Це свідчить про те, що значна частина дітей з ООП суб’єктивно відчуває себе недостатньо включеною у соціальне середовище. Водночас результати проективних методик показали, що таке переживання не завжди означає відсутність потреби у спілкуванні. Навпаки, у багатьох дітей спостерігалася суперечність між прагненням до контакту та невмінням його встановлювати або страхом негативної реакції.

Показник обмеженості суб’єктивного соціального простору, виявлений за авторською методикою «Таємний квадрат», також становив 70 % у групі дітей з ООП проти 25 % у групі дітей з нормативним розвитком. Цей результат є важливим для розуміння соціокультурної дезадаптації, оскільки демонструє, що труднощі дітей з ООП стосуються не лише безпосередніх міжособистісних контактів, а й широти соціального та культурного досвіду. У суб’єктивному

просторі дитини можуть бути недостатньо представлені культурні події, спільні форми дозвілля, громадські місця, групова діяльність і соціальні ролі.

Порівняльний аналіз результатів дав змогу встановити, що діти з нормативним розвитком також можуть переживати тривожність, сором'язливість, тимчасову соціальну невпевненість або труднощі адаптації до нової групи. Однак у них ці прояви частіше мають ситуативний характер і супроводжуються здатністю поступово адаптуватися до нової ситуації. Діти з ООП, навпаки, частіше демонструють стійке поєднання кількох взаємопов'язаних труднощів: комунікативних бар'єрів, соціальної тривожності, низької впевненості у собі, уникнення контактів і переживання ізоляції.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, проведене діагностичне дослідження з участю дітей з особливими освітніми потребами та дітей з нормативним розвитком засвідчило наявність у дітей з ООП більш виражених проявів соціокультурної дезадаптації за всіма досліджуваними напрямами. Найбільш значущими проблемами є труднощі соціальної взаємодії та комунікації, підвищена соціальна тривожність, переживання соціальної ізольованості, уникнення соціальних контактів, страх негативної оцінки та звуження суб'єктивного соціального простору.

Виявлені особливості свідчать про необхідність комплексного психокорекційного впливу, спрямованого одночасно на емоційний, особистісний, комунікативний і соціокультурний компоненти адаптації. Враховуючи специфіку дітей з ООП, особливо перспективним є використання арт-терапевтичних технологій, які забезпечують можливість невербального самовираження, знижують рівень емоційної напруги, створюють безпечні умови для моделювання соціальної взаємодії та сприяють поступовому розширенню соціального досвіду дитини.

Отже, результати констатувального етапу дослідження стали підґрунтям для розроблення та впровадження програми арт-терапевтичної роботи, спрямованої на подолання соціокультурної дезадаптації дітей з ООП. Зміст подальшої корекційно-розвивальної роботи було визначено відповідно до виявлених труднощів та спрямовано на формування позитивного образу «Я»,

розвиток комунікативної компетентності, зниження соціальної тривожності, розширення досвіду позитивної взаємодії з однолітками та дорослими, формування навичок соціальної участі та поступове розширення суб'єктивного соціокультурного простору дитини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баташева, Н. І. (2026). Соціальна адаптація та інтеграція дітей з особливими освітніми потребами в умовах криз: системний підхід. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови, 1*(28), 46–61. https://doi.org/10.33189/epsn.v1i28.313

2. Блеч, Г. О. (2015). Система корекційно-розвивального навчання з розвитку мовлення дошкільників з інтелектуальними порушеннями. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови, 8*, 18–26. https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/724510/

3. Денисюк, О. М., & Таран, О. П. (2025). Ресурси арттерапії в інклюзивному освітньому середовищі. У *Сучасний дизайн інклюзивного навчання: успішні українські та зарубіжні практики: матеріали міжнародної науково-практичної конференції*. https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/54477/

4. Квітка, Н. О. (2019). Арт-терапевтичні технології в процесі інклюзивного навчання. У *Діти з особливими потребами в освітньому просторі: матеріали V Міжнародного конгресу зі спеціальної педагогіки, психології та реабілітології* (с. 73–77). https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/719235/

5. Квітка, Н. О. (2019). Арт-терапевтичні технології як засіб корекційно-розвиткового впливу. *Вісник науково-дослідної лабораторії інклюзивної педагогіки, 5*, 95–98. https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/718665/

6. Квітка, Н. О. (2019). Елементи арт-терапії у процесі навчання молодших школярів з особливими освітніми потребами. *Теоретичне і методичне забезпечення навчання та виховання осіб із особливими освітніми потребами, 8*, 80–87. https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/718624/

7. Кобильченко, В. В. (2014). Особливості соціальної адаптації дітей з порушеннями психофізичного розвитку в ранньому віці. *Дитина із сенсорними порушеннями: розвиток, навчання, виховання, 5*, 27–36. https://lib.iitta.gov.ua/view/subjects/376.html

8. Versitano, S., Tesson, S., Lee, C.-W., Linnell, S., & Perkes, I. (2025). Art therapy with children and adolescents experiencing acute or severe mental health conditions: A systematic review. *Australian & New Zealand Journal of Psychiatry, 59*(10), 863–887. https://doi.org/10.1177/00048674251361731

9. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press.

10. Ward, C., & Kennedy, A. (1999). The measurement of sociocultural adaptation. *International Journal of Intercultural Relations, 23*(4), 659–677.

11. Wei, S., Lai, A. H. Y., & Ho, H. W. H. (2025). The effectiveness of art therapy on children and adolescents with autism spectrum disorder: A systematic review of randomized controlled trials. *Healthcare, 13*(22), Article 2960. https://doi.org/10.3390/healthcare13222960

12. Zhang, B., Yang, L., Sun, W., Xu, P., Ma, H., & Abdullah, A. B. (2025). The effect of art therapy interventions to alleviate depression symptoms among children and adolescents: A systematic review and meta-analysis. *Clinics, 80*, Article 100683. https://doi.org/10.1016/j.clinsp.2025.100683

REFERENCES

1. Batasheva, N. I. (2026). Sotsialna adaptatsiia ta intehratsiia ditei z osoblyvymy osvitnimy potrebamy v umovakh kryz: Systemnyi pidkhid [Social adaptation and integration of children with special educational needs in crisis conditions: A systems approach]. *Osvita osib z osoblyvymy potrebamy: Shliakhy rozbudovy, 1*(28), 46–61. https://doi.org/10.33189/epsn.v1i28.313 [in Ukrainian].

2. Blech, H. O. (2015). Systema korektsiino-rozvyvalnoho navchannia z rozvytku movlennia doshkilnykiv z intelektualnymy porushenniamy [The system of corrective and developmental education for speech development of preschool children with intellectual disabilities]. *Osvita osib z osoblyvymy potrebamy: Shliakhy rozbudovy, 8*, 18–26. https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/724510/ [in Ukrainian].

3. Denysiuk, O. M., & Taran, O. P. (2025). Resursy artterapii v inkliuzyvnomu osvitnomu seredovyshchi [Art therapy resources in an inclusive educational environment]. In *Suchasnyi dyzain inkliuzyvnoho navchannia: Uspishni ukrainski ta zarubizhni praktyky: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference*. https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/54477/ [in Ukrainian].

4. Kvitka, N. O. (2019). Art-terapevtychni tekhnolohii v protsesi inkliuzyvnoho navchannia [Art therapy technologies in the process of inclusive education]. In *Dity z osoblyvymy potrebamy v osvitnomu prostori: Proceedings of the 5th International Congress on Special Education, Psychology and Rehabilitation* (pp. 73–77). https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/719235/ [in Ukrainian].

5. Kvitka, N. O. (2019). Art-terapevtychni tekhnolohii yak zasib korektsiino-rozvytkovoho vplyvu [Art therapy technologies as a means of corrective and developmental intervention]. *Visnyk naukovo-doslidnoi laboratorii inkliuzyvnoi pedahohiky, 5*, 95–98. https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/718665/ [in Ukrainian].

6. Kvitka, N. O. (2019). Elementy art-terapii u protsesi navchannia molodshykh shkoliariv z osoblyvymy osvitnimy potrebamy [Elements of art therapy in teaching primary school children with special educational needs]. *Teoretychne i metodychne zabezpechennia navchannia ta vykhovannia osib iz osoblyvymy osvitnimy potrebamy, 8*, 80–87. https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/718624/ [in Ukrainian].

7. Kobylchenko, V. V. (2014). Osoblyvosti sotsialnoi adaptatsii ditei z porushenniamy psykhofizychnoho rozvytku v rannomu vitsi [Features of social adaptation of children with psychophysical developmental disorders in early childhood]. *Dytyna iz sensornymy porushenniamy: Rozvytok, navchannia, vykhovannia, 5*, 27–36. https://lib.iitta.gov.ua/view/subjects/376.html [in Ukrainian].

8. Versitano, S., Tesson, S., Lee, C.-W., Linnell, S., & Perkes, I. (2025). Art therapy with children and adolescents experiencing acute or severe mental health conditions: A systematic review. *Australian & New Zealand Journal of Psychiatry, 59*(10), 863–887. https://doi.org/10.1177/00048674251361731 [in English].

9. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Harvard University Press. [in English].

10. Ward, C., & Kennedy, A. (1999). The measurement of sociocultural adaptation. *International Journal of Intercultural Relations, 23*(4), 659–677. [in English].

11. Wei, S., Lai, A. H. Y., & Ho, H. W. H. (2025). The effectiveness of art therapy on children and adolescents with autism spectrum disorder: A systematic review of randomized controlled trials. *Healthcare, 13*(22), Article 2960. https://doi.org/10.3390/healthcare13222960 [in English].

12. Zhang, B., Yang, L., Sun, W., Xu, P., Ma, H., & Abdullah, A. B. (2025). The effect of art therapy interventions to alleviate depression symptoms among children and adolescents: A systematic review and meta-analysis. *Clinics, 80*, Article 100683. https://doi.org/10.1016/j.clinsp.2025.100683 [in English].

Матеріал надійшов до редакції 10.03.2026

Прорецензовано 13.04.26

Схвалено до друку 14.05.2026